
ГУПАЛОВСЬКА В.А.,
кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра психології
філософського факультету,
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

ШАПОЧКА Є.А.,
здобувач, кафедра психології
філософського факультету,
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АЛКОГОЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

У статті розглядається взаємозв'язок між трудовою міграцією батьків і розвитком алкогольної залежності у їхніх дітей. Беруться до уваги наслідки трудової міграції як одного з батьків так і обох. В фокусі уваги – психологічні аспекти дитячо-батьківських відносин і соціальні наслідки для дорослих дітей трудових мігрантів.

Ключові слова: трудова міграція, алкогольна залежність, діти трудових мігрантів.

В статье рассматривается взаимосвязь родительской трудовой миграции и развития алкогольной зависимости у детей трудовых мигрантов. Берутся во внимание последствия трудовой миграции как одного, так и обоих родителей, в фокусе внимания – психологические аспекты детско-родительских отношений и социальные последствия для взрослых детей трудовых мигрантов.

Ключевые слова: трудовая миграция, алкогольная зависимость, дети трудовых мигрантов.

The article examines the correlation between parent's migration for work abroad and the development of alcohol abuse among children left behind. It is considered the implications of migration both one parent and two of them. The focus is made on the psychological aspects of parent-child

relationships and social consequences for the adult children of migrant workers.

Key words: *migration for work, alcohol abuse, children of migrant workers.*

Для українського суспільства актуальною і гострою є проблема алкоголізації населення середнього віку. За даними Харківського НДІ психіатрії та наркології щороку в Україні ставлять на облік з приводу алкоголізму 100 тисяч осіб. Однак, реальна цифра перевершує цей показник в десятки разів, що говорить про ознаку національної епідемії в країні. Відповідно до загальноприйнятих міжнародних норм, вимираючою вважається та нація, яка вживає понад 8 л чистого спирту на душу населення на рік. Сьогодні рівень споживання алкоголю в Україні є одним із найвищих у світі і становить близько 15 літрів абсолютного спирту на душу населення в рік. Сумним фактом є споживання більш міцних алкогольних напоїв в Україні порівняно з Молдовою, Угорщиною, Чехією. Однак МОЗ України не погоджується з такою статистикою та її оцінкою ВООЗ про віднесення України до країн із середньо-високим рівнем споживання алкоголю. Разом з тим, щороку в Україні гине від проблем, асоційованих із алкоголем, та наркотиків майже 380 тис. осіб. Найстрашнішим злом є те, що біля 40% українських підлітків у віці 14 – 18 років регулярно вживають спиртні напої. В нашій країні за статистикою 25-30% випадків дитячої патології новонароджених, де дуже часто причиною є саме алкоголь, який вживає як мати, так і батько. Протягом

останніх десятиліть фахівцями різних медичних закладів доводиться відслідковувати наслідки вживання вагітними жінками алкоголю. Все це не може не хвилювати свідомого українця [1].

Постановка проблеми. Зовнішня трудова міграція, яка активно почалася в Україні в кінці 90-х років, стала причиною того, що діти трудових мігрантів росли за відсутності матері, батька або навіть обох батьків одночасно.

Трудова міграція населення – це особливий вид міграції, що носить економічний характер і обумовлений пошуком роботи, як правило, за межами країни постійного місця проживання [2, с. 289].

За визначенням Головка, трудова міграція – це процес організованого чи стихійного переміщення працездатного населення з країни до країни, викликаний причинами економічного характеру [3].

Варто зазначити, що трудова міграція, на відміну від інших видів міграції, є тимчасовим явищем і після від'їзду і тривалої відсутності заробітчани, в своїй більшості, повертаються додому. За своєї відсутності трудові мігранти постійно тримають зв'язок зі своєю родиною як інформаційно так і економічно.

Дані про чисельність трудових мігрантів з України не точні. Українська Всесвітня координаційна Рада наводить дані про 3-3,5 млн. українців, пра-

цюючих за кордоном. Згідно ж з даними Інституту народознавства НАНУ за кордоном перебуває 4,5 млн. українських трудових мігрантів. Спеціалісти Науково-дослідного інституту соціально-трудових відносин Міністерства праці та соціальної політики України вважають, що за кордоном працює від 19,5 до 34,1% економічно активного населення працездатного віку. Про 1,5 млн. осіб говорить Український центр соціальних реформ [5].

Досліджено, що серед причин трудової міграції українців перші три місця займають: 1) заробіток задля поліпшення житлових умов (купівля квартири чи побудова будинку), придбання машини або інших дорогих товарів тривалого вжитку; 2) заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб – харчування, придбання необхідних товарів повсякденного вжитку (одягу тощо); 3) накопичення коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах [6].

Дослідники зазначають, що у дітей трудових мігрантів удвічі більше шансів мати емоційні проблеми. Також дослідники наводять значимо нижчий рівень успішності в навчанні, проблеми із вживанням ПАВ, схильність до девіантної поведінки, тривожні і депресивні розлади [6,7].

Ми припускаємо, що між цими двома соціально-психологічними явищами існує взаємозв'язок. Дослідженню цього взаємозв'язку і присвячена дана робота. Результати цього дослідження можуть допомогти включити в діагностичну бесіду спеціаліста додаткові запитання до пацієнта із залежністю. Відповіді на ці запитання, ми сподіваємося, покращать якість психо-корекційної роботи.

Припускаємо також, що існує взаємозв'язок між фактом трудової міграції батьків і алкоголізацією їхніх

дітей. Ми ставимо собі за мету дослідити, які саме взаємозв'язки мають місце, виокремити серед них соціальні, психологічні, а також соціально-психологічні.

Завдання: перед початком дослідження ми поставили перед собою завдання дослідити соціально-психологічні чинники алкоголізації у дітей трудових мігрантів.

Гіпотези: Припускаємо, що між явищем трудової міграції батьків і подальшою алкоголізацією їхніх дітей існують взаємозв'язки. Припускаємо, що ці зв'язки, імовірно, стосуються дитячо-батьківських стосунків.

Інструментарій: з метою перевірки гіпотези ми провели емпіричне дослідження 72 осіб з алкогольною залежністю на базі Львівського обласного державного клінічного наркологічного диспансеру на предмет їхньої алкоголізації і психологічних особливостей за наступними методиками: розроблений нами опитувальник, методика на виявлення алкогольної залежності Brief MAST (Michigan Alcoholism Screening Test) скорочена версія на 10 запитань, методика А. Рое і М. Сігельмана в адаптації Крупської О.І., тест на визначення рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера в адаптації Є.Ф. Важина, С.А. Голинкіної і А.М. Еткінда, методика вивчення структури мотивації особистості В. Є. Мільмана.

Серед опитаних пацієнтів 39 осіб є дітьми трудових мігрантів, у 33 – батьки ніколи не виїжджали на заробітки. Серед дітей трудових мігрантів у 15-ти виїхала мама, у 12-ти – батько, у 12-ох – обоє батьків працювали за кордоном. Вік опитуваних від 20 до 40 років, серед них не одружені – 30, одружені – 27, розлучених – 15. 33 з них мають дітей, 39 – бездітні.

Отримані нами дані підлягали категоризації, порівнянню розподілів

частот за допомогою χ^2 -критерію Пірсона. Також, було здійснено поділ досліджуваних на 4 групи. Першу групу склали особи, в кількості 33, чиї батьки не виїжджали за кордон на заробітки. Другу групу склали особи в кількості 12, чиї тати виїжджали на заробітки, третю групу склали особи, чиї матері виїхали за кордон (15 осіб) і четверта група з 12 осіб – це ті, у кого і тато, і мама виїхали за кордон. Також, опитуваних було поділено на дві категорії. До першої (I) категорії увійшли ті респонденти, чиї батьки не виїзджали на заробітки, до другої (II) категорії – діти трудових мігрантів. У II-у категорію увійшли респонденти другої, третьої і четвертої груп.

За даними частотного розподілу виявлено статистично значущі відмінності між соціально-психологічними особливостями у респондентів I-ї і II-ї категорій. Респонденти II-ї категорії виявились менш освіченими загалом (рис. 1). Однією з причин трудової міграції є можливість фінансово забезпечити дітям отримання вищої освіти. Можливо, що саме ця категорія респондентів в більшості не вступила і/або не закінчила ВУЗу через

соціально-психологічні проблеми, які в подальшому могли призвести до суб'єктивної вигоди від вживання алкоголю і узалежнення.

В II-й категорії менше одружених осіб (рис. 2).

У респондентів II-ї категорії рідше наявні діти (рис.3). В I-й категорії переважно діти є.

I-ша категорія респондентів має більше випадків спадкового алкоголізму, ніж II-га. Спадковість у I-й категорії спостерігаємо в більшій мірі по прямій лінії: батько (Б), батько і дід (Б,Д). Біологічна спадковість алкогольної залежності добре описана і є відомим явищем. Разом з тим, соціально-психологічні фактори вважаються більш важливими для формування алкогольної залежності ніж медико-біологічні аспекти. Як зазначав Бехтель, змістом психічної залежності від алкоголю є мотиви алкоголізації і установка на отримання конкретних психічних ефектів від алкогольного сп'яніння, які обумовлені особистісними проблемами або сформовані під впливом мікросоціальних умов, тобто, сім'ї [9].

Ми можемо припустити, що у ви-

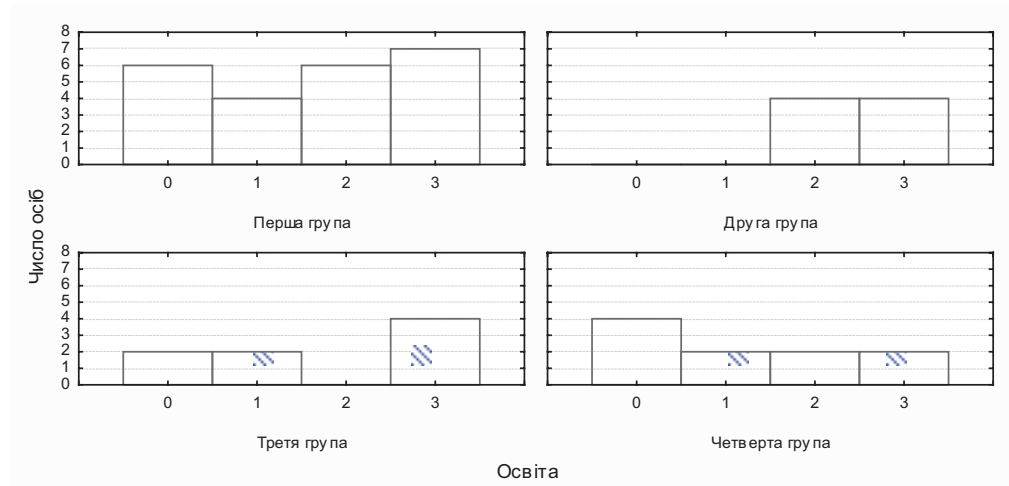

Рис. 1. Частотний розподіл за рівнем освіти серед чотирьох груп респондентів.

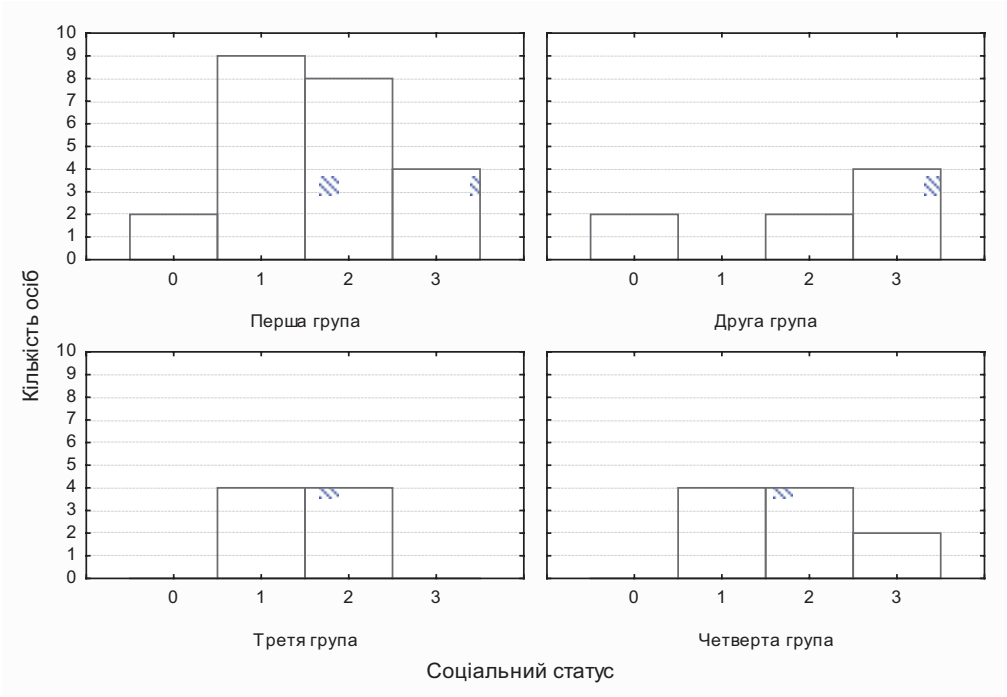

Рис. 2. Частотний розподіл за рівнем соціального статусу серед чотирьох груп респондентів.

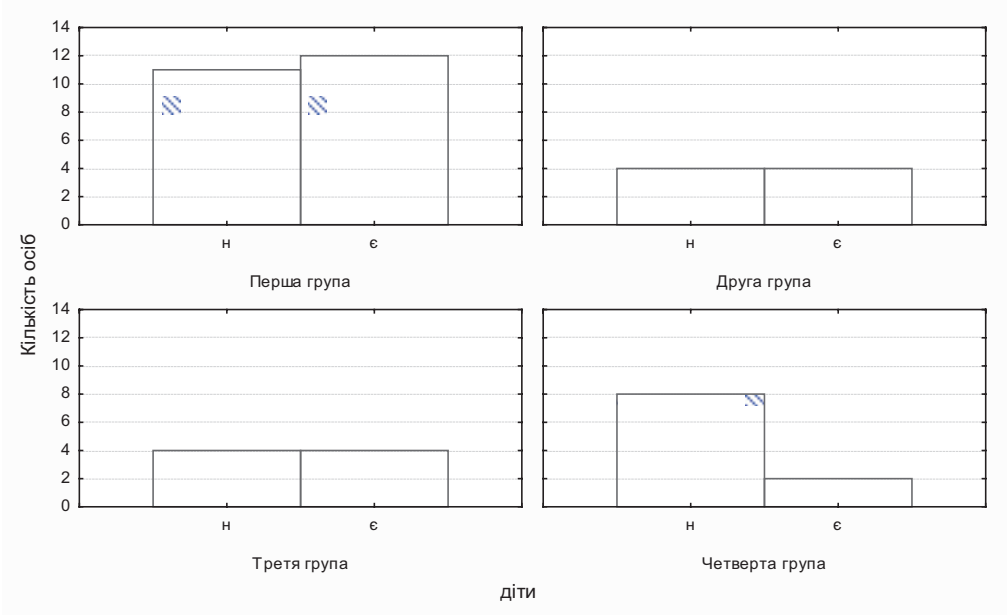

Рис. 3. Частотний розподіл за фактом наявності дітей.

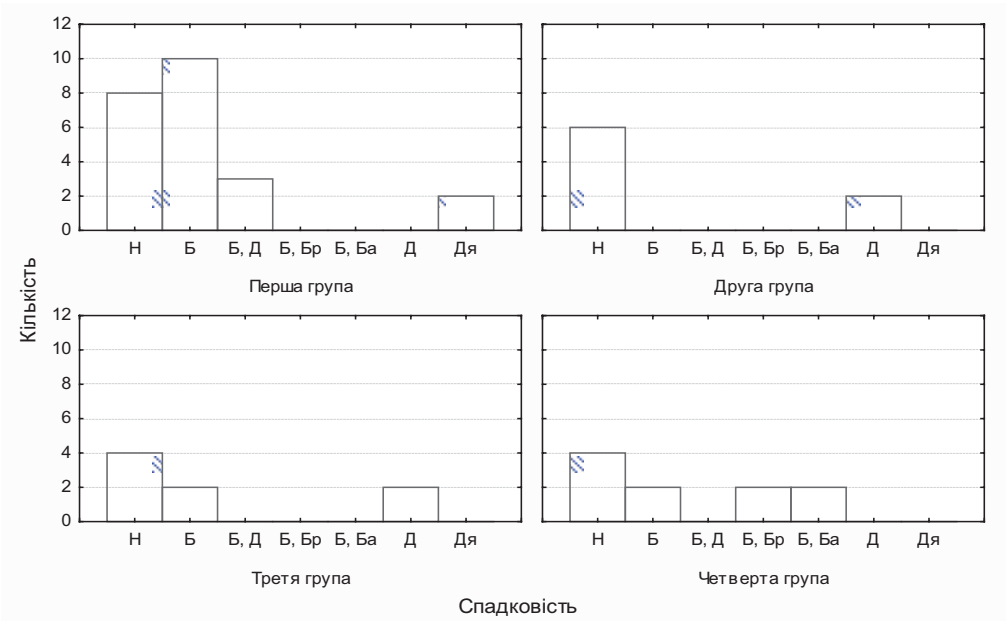

Рис. 4. Частотний розподіл за критерієм спадковості. Умовні позначення: Н-немає, Б-батько, Б,Д-батько і дід, Б,Бр-батько і брат, Б,Ба-батько і бабуся, Д-дід, Дя-дядько.

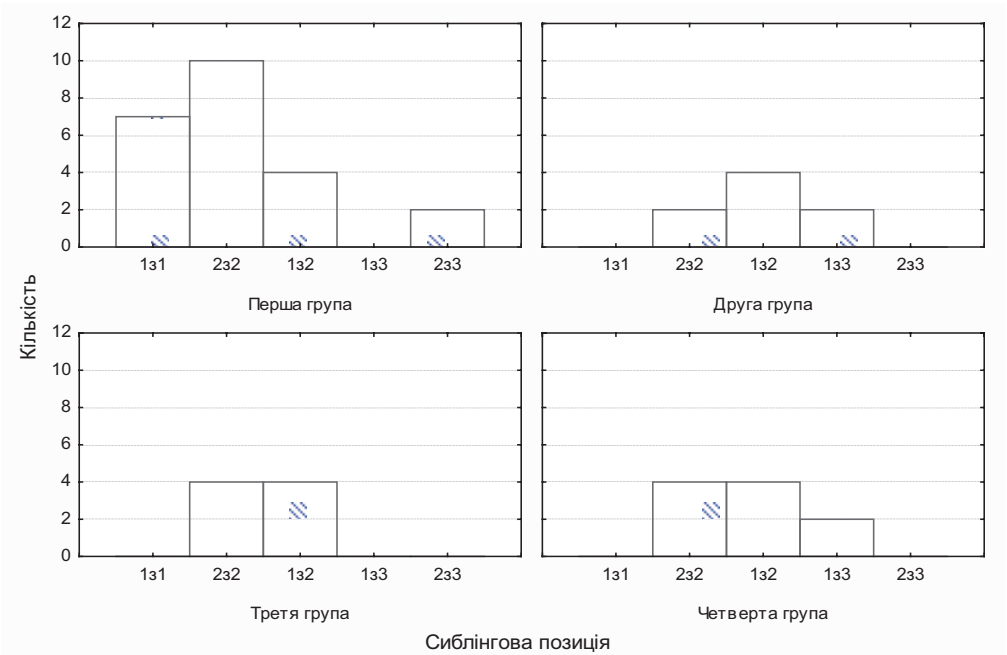

Рис. 5. Частотний розподіл за сиблінговою позицією. Умовні позначення: 1з1-сидина дитина в сім'ї, 2з2-другий з двох, 1з2-старший з двох і т.д.

падку II-ї категорії респондентів алкоголь став способом впоратись з особистісними емоційними проблемами, які, виникають у дітей, чиї батьки виїжджають на заробітки [7,8].

Сиблінгова позиція: кидається в очі той факт, що серед респондентів II-ї категорії немає одинаків. Це переважно діти з сімей, де є двоє-троє дітей (рис. 5).

Найчастіше алкоголізується молодший син зі старшим сиблінгом в групі, де батьки ніколи не працювали за кордоном. Можливо, зважаючи на ролі, які засвоюють діти в алкогольних сім'ях, молодша дитина з двох адаптивно успадковує алкогольні паттерни поведінки, та це питання потребує більш детального вивчення. Ми також бачимо, що в сім'ях заробітчанин було дітей-одинаків. Цілком можливо, батьки такої дитини не відчувають фінансових труднощів, які б змусили їх працювати за кордоном. Або не наважуються залишити дитину саму.

Примітно також, що серед алкозалежних, чиї батьки не виїжджали за кордон на заробітки, немає осіб, які вживали наркотики, а серед дітей трудових мігрантів у 39% такі випадки наявні. Найбільше їх серед респондентів

четвертої групи.

Запійні стани у I-й категорії респондентів наявні у 91% випадків, у респондентів II-ї категорії лише у 69% випадків. Алкогольні психози в більшій мірі наявні в I-й категорії і виявлені у 36%, натомість в II-й категорії – у 15%. В другій групі психози відсутні, в третій – $\frac{1}{4}$ має в анамнезі алкогольні психози, в четвертій – $\frac{1}{5}$ випадків.

Однофакторний дисперсійний аналіз у чотирьох групах показав статистично значимі відмінності за показниками вживання наркотиків ($p=0,049$), кількість звернень на лікування ($p=0,034$), відкинутість матір'ю ($p=0,01$) і ліберальний тато ($p=0,03$), а також інтернальність в сфері сімейних стосунків ($p=0,016$) (таб.1).

Порівняння чотирьох груп за тестом Шеффе дало підстави стверджувати, що відчуття відкинутості матір'ю є найбільшим в групі, де за кордоном перебувала лише мама ($M=21,5$), що істотно відрізняється від груп, де за кордоном були обоє батьків ($M=14,4$, $p=0,0025$) або ж не було жодного ($M=13,5$, $p=0,00006$). Також, відстежується відмінність між групою, де за кордоном був батько ($M=18,5$, $p=0,01$) і групою, же жоден з батьків не був за

Таблиця 1

Результати однофакторного дисперсійного аналізу. Порівняння за тестом Шеффе (статистично значущі відмінності між групами)

	F	p
наркотики	3,106996	0,049598
звернення	3,492063	0,034743
ВідМ	4,894995	0,010359
ЛібТ	3,545943	0,034217
Іс.	4,373278	0,016000

кордоном.

Найбільше схильні пробувати наркотики ті досліджувані, чий і батько і мати виїхали за кордон ($M=0,6$). Для порівняння, серед тих опитаних, чий батьки не виїжджали за кордон, немає таких людей ($M=0,0$).

Найчастіше зверталися в наркодиспансер по допомогу респонденти третьої групи ($M=2,25$, $p=0,00049$). Ці ж особи описують своїх матерів як відкидаючи (рис. 6). Оскільки шкала «Відкинутість матер'ю» характеризує відчуття власної непотрібності своїм батькам, то постає питання характеру спілкування між мамою і сином. Цілоком можливо, що причина таких показників не стільки у факті від'їзду матері, скільки в незадоволенні потреби в спілкуванні і прийнятті. І чи не було перебування в стаціонарі наркодиспансеру ініціативою матері, на яку дитина не в змозі вплинути, бо має високий показник за шкалою «Інтернальність» у сфері сімейних стосунків.

Інтернальний локус контролю засвідчує, що людина схильна приписувати відповідальність за життєві події і результати власним здібностям і зусиллям. Та беручи до уваги психологію залежності, можемо припустити, що ідеться не про відповідальність, а, можливо, про почуття провини і подальшу покірність. Дана стратегія поведінки є інфантильною, проте цілоком закономірною, коли ідеться про стосунки в алкогольних сім'ях.

Також ми знаємо, що виїхавши в іншу країну, жінки не рідко багато місяців не спілкувались зі своїми сім'ями через відсутність грошей чи засобів зв'язку.

Фактор ліберальності тата найменше проявлений у респондентів III-ої групи ($M=16,33$, $p=0,0011$), що суттєво відрізняється від показників в I-ій групі ($M=23,78$, $p=0,08$), а також в II-ій ($M=21,25$, $p=0,44$) і IV-ій ($M=20$, $p=0,31$). Шкала «Ліберальність» дозволяє побачити ступінь наданої батьками свобо-

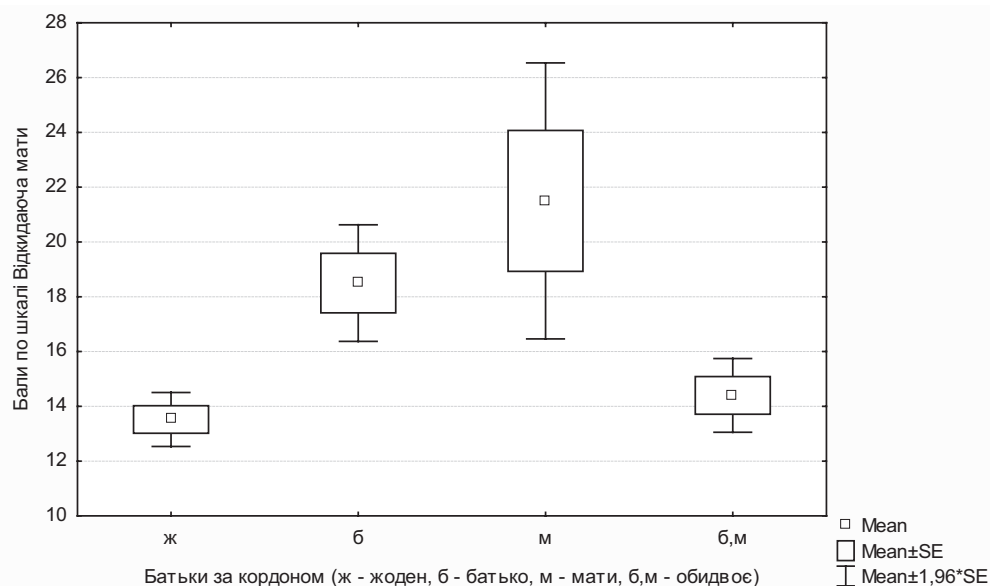

Рис. 6. Дані однофакторного дисперсійного аналізу за показником «Відкидаюча мати»

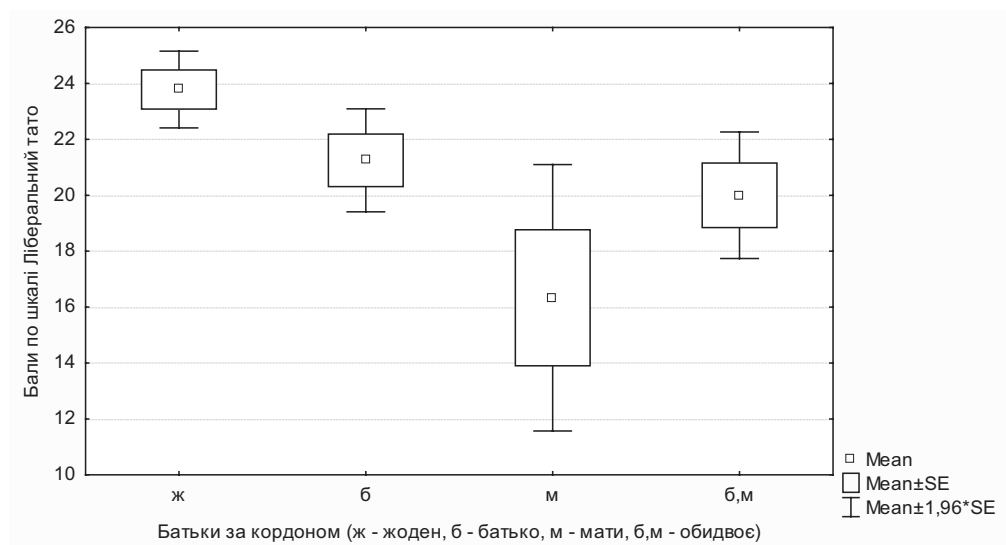

Рис. 7. Дані однофакторного дисперсійного аналізу за показником «ліберальність батька»

ди і самостійності дитині та лояльність батьків до помилок дитини. Можемо говорити про те, що за відсутності мами батько обмежує свободу і самостійність сина. Цілком вірогідно, це викликано підвищеним рівнем тривоги батька, що збільшує контроль над дитиною. Така роль батька вступає в конфлікт з віковим завданням підліткового віку – навчитись самостійності і відповідальності, безпечно відлучитись від батьківської сім'ї. Підліток, що мусить набувати самостійності не робить цього через малу ліберальність батька. Як наслідок, можемо говорити про поступову інфантилізацію (рис.7).

Алкозалежні, чия мама працювала за кордоном, утворюють найбільш специфічну групу. Можна говорити, що відсутність матері впливає на соціальну і психологічну зрілість дітей найвідчутніше. Виїхавши, мати залишає свою дитину з ірраціональним відчуттям непотрібності. Батько збільшує свій контроль над дитиною. Психологічне напруження, що виникає у дитини не може бути вирішене в сім'ї

тому що мати відсутня. В таких випадках людина шукає інший осередок, який психологічно може замінити сім'ю. Алкоголь, який по своїй суті є депресантом, допомагає зняти напруження. Позитивне підкріплення, отримане в компаніях від однолітків, сприяє алкоголізації.

Проведений нами розвідувальний факторний аналіз даних дав змогу виділити шість латентних факторів (див. графік «кам'яного осипу» на рис.8), які пояснюють понад 69% сукупної дисперсії даних.

Матриця факторних навантажень, отримана після обертання факторів методом нормалізованого варимаксу, наведена в таблиці 2.

До першого фактору, який описує 14,5% розкиду даних, відносяться показники життєвої і робочої мотивації особистості, такі як комфорт (0,83), загальна життєва направленість (0,72), творча активність (0,67), соціальна корисність (0,93) і робоча направленість особистості (0,88). При високому «ідеальному» показнику, що відображає

Рис. 6. Дані однофакторного дисперсійного аналізу за показником «відкидаюча мати»

	Factor - 1	Factor - 2	Factor - 3	Factor - 4	Factor - 5	Factor - 6
СК	0,928010					
РНО	0,875922					
комфорт	0,829175					
ТвА	0,670969					
ЗЖН	0,717324				0,630253	
інтерн		0,900094				
Іс.		0,801739				
Ід.		0,778571				
запої		-0,708935				
ЛібТ		-0,590091		0,718649		
Ін.		0,603330				
психози						
залежність				-0,458955		
ЛюбТ				0,820513		
ВимТ				-0,776166		
ВідТ				-0,732597		
ОпТ				0,730155		
робота			-0,774714			
Іх.			0,662499			
ВідМ			0,698340			
Ів.			-0,613896			
наркотики					-0,790149	
життєзаб					0,698836	
бзк.					-0,544514	
ЛібМ					-0,523298	0,594224
діти					0,731329	
ОпМ						0,851944
ЛюбМ						0,684677
ЗА						0,502082
λ	4,784949	4,371765	3,013696	4,293103	3,603376	2,713486
% дисп.	0,144998	0,132478	0,091324	0,130094	0,109193	0,082227

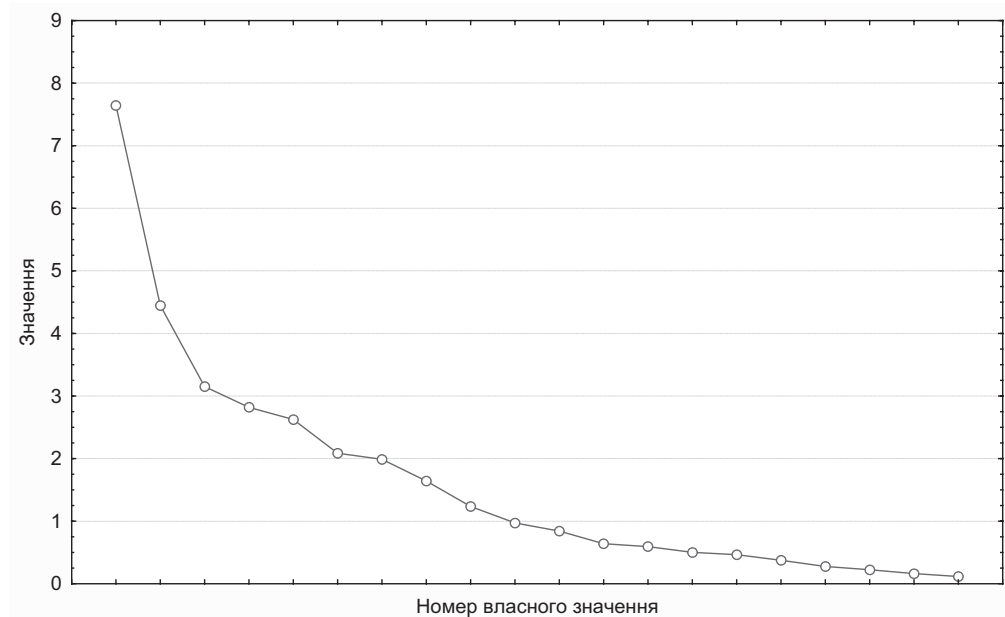

Рис. 8. Графік «кам'яного осипу»

виражену прагматичну життєву установку, маємо дуже низький «реальний» показник, тобто при наявній мотивації не докладаються зусилля для їх реалізації.

До другого фактора, який пояснює 13,2% дисперсії даних, з найбільшими факторними внесками увійшли показники: запої (-0,70), ліберальний тато (-,59), загальна інтернальність (0,90), інтернальність в сфері досягнень (0,77), інтернальність у сфері невдач (0,60), інтернальність у сфері сімейних стосунків (0,80). Показник загальної інтернальності свідчить про високий рівень особистого контролю над будь-якими значими ситуаціями, якого немає у тих, хто п'є запійно і описує власного батька, як ліберального. Протилежними до загальної інтернальності рисами є: підвищена тривожність, занепокоєність, а також конформність, підвищена агресивність, менша терпимість до інших і

менша популярність. Оскільки запійні стани характерні виключно для осіб із вже сформованою алкогольною залежністю, можемо віднести вищезазначені риси до таких, що спричинені впливом алкоголю. Особистісні зміни в характері у людей з алкогольною залежністю добре описані в літературі [10,11].

Ми трактуємо показник «ліберальний тато» без значимого показника «люблячий тато», як байдужість, психологічну відсутність. Ліберальність в другому факторі може читатись як байдужість, бо немає значимих показників «люблячий тато», «вимогливий тато» і «опікуючий тато».

Третій фактор, який пояснює 9,1% дисперсії даних об'єднав показники: відкидаюча матір (0,69) і робота (-0,75). Отже, алкозалежний, який описує власну матір як відкидаючу, не шукає собі роботу або на даний момент не є працюючим. Це можна по-різному

психологічно пояснювати і інтерпретувати. Одне з можливих пояснень – те, що діти ображаються на маму яка поїхала, почувають себе відкинутими, однак, через наявність матеріального забезпечення несвідомо обирають такий спосіб протесту, помсти, пасивної агресії як небажання йти працювати. Відсутність фінансової потреби йти працювати підсилює дану стратегію. Можливо також, що фінанси, зароблені матір'ю і прислані додому, підсвідомо трактуються як любов. Оскільки дитина хоче приймати материнську любов, то логічно, що почавши заробляти самостійно, потреба в грошах матері (читаємо в любові) може відпасти. І для того, щоб цю потребу зберегти, зберегти хоч якийсь зв'язок з матір'ю, відчувати свою потрібність їй, вони несвідомо уникають ситуації заробляння, зберігаючи зв'язок із матір'ю, який, тим не менше, їх не задовольняє.

Четвертий фактор, який пояснює 13% дисперсії даних, об'єднав показники: люблячий тато (0,82), опікуючий тато (0,73), вимогливий тато (-,77), ліберальний тато (0,71), залежність (-0,45). Фактично, якщо наявний люблячий тато, то це є профілактичним чинником залежності. Ліберальність батька у другому факторі сприяє формуванню запоїв, але ліберальність і любов у четвертому – є профілактичною формування залежності.

П'ятий фактор, який пояснює 10,9% дисперсії даних, об'єднав показники: діти (0,73), батьки за кордоном (-0,54), наркотики (-0,79), життєзабезпечення (0,69), загальна життєва напруженість (0,63) і ліберальна мама (-0,52). Можна припустити, що ліберальність матері за її відсутності сприяла розвитку алкозалежного як особи зі слабкою загальною життєвою напруженістю і незначною мотивацією

на власне життєзабезпечення. Показник наявності дітей в даному випадку негативно корелює з показником батьки за кордоном. Можна припустити, що підвищена інфантильність у дітей трудових мігрантів пов'язана з малою наявністю дітей у них самих. Проби інших наркотичних речовин ми також пов'язуємо з інфантильністю і/або пошуком нових гострих відчуттів.

Термін «ліберальна» у даному випадку до певної міри можна прирівняти до значення «байдужа» тому, що показник ліберальності зворотно корелює з показниками «любляча», «опікуюча» і має пряму кореляцію з «відсутня». Однак, дане питання потребує глибшого вивчення.

Шостий фактор, який пояснює 8,2% дисперсії даних, об'єднав показники: загальна активність (0,50), опікуюча мати (0,85), любляча мати (0,68) і ліберальна мати (0,59). Отже, у дорослих алкозалежних, які визначили свою матір як люблячу, опікуючу і ліберальну, спостерігається загальна життєва активність. Можемо стверджувати, що відчуття себе любимою і доглянутою дитиною у дорослому віці дає мотивацію до дії, не зважаючи на наявність алкогольної залежності.

Висновки:

Таким чином, від'їзд одного чи обох батьків за кордон на заробітки сприяє розвитку алкогольної залежності у дітей, створюючи умови для набуття залежності. Спостерігаємо більшу частоту вживання інших ПАР у дорослих алкозалежних дітей трудових мігрантів. Респонденти, чия мама працювала за кордоном, утворюють найбільш специфічну групу. Можна говорити, що відсутність матері найбільш згубно впливає на соціальну і психологічну зрілість дітей, що сприяє їхній алкогोलізації. Можна говорити про спотворення здорових емоційних

відносин між матір'ю і сином, амбівалентність у ставленні сина до матері і у відносинах залежний-співзалежний продовження патологічних стосунків.

Психологічна байдужість як зі сторони матері, так і батька знижує

мотивацію у дітей і сприяє важкому перебігу алкогольної залежності. Як ми побачили, випадки алкогольної залежності зі спадковістю мають обтяжений характер, частіше носять запійну форму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алкогольна залежність : ремісія та реабілітаційні заходи (огляд літератури) [Електронний ресурс] / Є. А. Шапочка, О. С. Фітькало // Український науково-медичний молодіжний журнал. – 2015. – № 2. – С. 110 - 113. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unmmj_2015_2_24
2. Правові основи міжнародної економічної діяльності : навч. посібник / С.В. Фомішин, І. Д. Шутак. – Київ : Кондор, 2009. – 454 с.
3. Головка С. В. Світова економіка / С. В. Головка. – К. : Либідь, 2000 – 581с.
4. Лех Г. А. Трудова міграція за кордон [Електронний ресурс] / Г. А. Лех І. В. Ангелко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/18_4/127_Lech_18_4.pdf
5. Лінський І. В. Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні : щорічний аналітичний огляд / І. В. Лінський, М. В. Голубчиков, О. І. Мінко та ін. – Харків. – Вип. 3. – 2006. – 46 с.
6. Жаліло А. Я. Тенденції трудової міграції з України до країн СНД (аналітична записка) [Електронний ресурс] / А. Я. Жаліло. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/11.htm>
7. Пігіда В. М. Проблема зовнішньої трудової міграції населення : соціально-педагогічний аспект / В. М. Пігіда // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2009. – № 4. – С. 12 - 17.
8. Притикіна О. Л. Вплив трудової міграції на дітей, що залишаються на батьківщині / О. Л. Притикіна // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». – 2011. – Вип. 3 (10/2).
9. Бехтель Э. Е. Донозологические формы злоупотребления алкоголем. – М. : Медицина, 1986. – 272 с.
10. Братусь Б. С. Аномалии личности. М. : Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1988. – 304 с.
11. Братусь Б. С. Психологический анализ изменений личности при алкоголизме. – М. : Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова. - 1974. – 96 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Alkogol`na zalezhnist` : remisiya ta rehabilitacijni zahody` (oglyad literatury`) [Elektronnyj resurs] / Ye. A. Shapochka, O. S. Fit`kalo // Ukrayins`kyj naukovo-medychnyj molodizhnyj zhurnal. – 2015. – # 2. – S. 110 - 113. Rezhy`m dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unmmj_2015_2_24
2. Pravovi osnovy` mizhnarodnoyi ekonomichnoyi diyal`nosti : navch. posibny`k / S.V. Fomishy`n, I. D. Shutak. – Ky`yiv : Kondor, 2009. – 454 s.

3. Golovko S. V. *Svitova ekonomika* / S. V. Golovko. – K. : Ly`bid`, 2000 – 581s.
4. Lex G. A. *Trudova migraciya za kordon* [Elektronny`j resurs] / G. A. Lex I. V. Angelko // *Naukovy`j visny`k NLTU Ukrainy`*. – 2008. Rezhy`m dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltn/18_4/127_Lech_18_4.pdf
5. Lins`ky`j I. V. Aktual`ni tendenciyi poshy`rennya zalezhnosti vid psy`xoakty`vny`x rechovy`n v Ukrainni : shhorichny`j anality`chny`j oglyad / I. V. Lins`ky`j, M. V. Golubchy`kov, O. I. Minko ta in. – Xarkiv. – Vy`p. 3. – 2006. – 46 s.
6. Zhalilo A. Ya. *Tendenciyi trudovoyi migraciyi z Ukrainy` do krayin SND (analyt`chna zapy`ska)* [Elektronny`j resurs] / A. Ya. Zhalilo. – Rezhy`m dostupu: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/11.htm>
7. Pigida V. M. Problema zovnishn`oyi trudovoyi migraciyi naselennya : social`no-pedagogichny`j aspekt / V. M. Pigida // *Social`na pedagogika : teoriya i prakty`ka*. – 2009. – # 4. – S. 12 - 17.
8. Pry`ty`kina O. L. Vply`v trudovoyi migraciyi na ditej, shho zaly`shayut`sya na bat`kivshy`ni / O. L. Pry`ty`kina // *Visny`k Dnipropetrovs`kogo universy`tetu. Seriya «Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosy`ny`»*. – 2011. – Vy`p. 3 (10/2).
9. Bextel` Э. Е. *Donozology`chesky`e formy zloupotrebleny`ya alkogolem*. – M. : Medy`cy`na, 1986. – 272 s.
10. Bratus` B. S. *Anomaly`y` ly`chnosty`*. M. : Y`zd-vo MGU y`m. M. V. Lomonosova, 1988. – 304 s.
11. Bratus` B. S. *Psy`xology`chesky`j analy`z y`zmeneny`j ly`chnosty` pry` alkogoly`zme*. – M. : Y`zd-vo MGU y`m. M. V. Lomonosova. - 1974. – 96 s.